

ו ע"ב

[א] גמרא לדבר הלכה - גי' הרי"ף והרא"ש מצוה.

אור אליהו

אמנם דעת רבינו שאינו כן, אלא להיפך, בשש שעות אחרונות של היום מנשבת רוח מערבית, ובשש שעות ראשונות של לילה מנשבת רוח דרומית¹².

[א] בגמרא: "אמר רבי זירא, מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהטי לפרקא בשבתא, אמינא קא מחליין רבנן שבתא. כיון

מנשבות בכל יום ויום, שש שעות ראשונות של יום מנשבת רוח מזרחית מהלוך החמה, ושש אחרונות רוח דרומית, ובתחלת הלילה רוח מערבית, ובחצות הלילה רוח צפונית"¹⁰. ומבואר מרש"י, שבשש שעות אחרונות של היום מנשבת רוח דרומית, ובשש שעות ראשונות של לילה מנשבת רוח מערבית¹¹.

הרוח מן הדרום, וכן מן הצפון ומן המערב, כמו שהקדמנו לעיל מפירוש רש"י דברכות. וכיון שכן יש לפרש מה שאמר 'שב הרוח', הוא מלשון 'משיב הרוח', דפירושו, כמו מנשב הרוח, ולא קאי על רוחו של שמש, אלא על הרוח ממש, כמו שאמרו ארבע רוחות מנשבות בכל יום, וכדאמרן. גם ברישא דקרא דכתיב סובב סובב הולך הרוח, אפשר לפרש תיבת רוח, רצה לומר, צד העולם מלשון על ארבע רוחות העולם, דפירושו לשון צדדין, ודוק כי דבר פשוט ברור ונכון הוא".

12. כך כתוב בהערת המו"ל של הגהות רבינו בש"ס ווילנא. ועל כרחך שזו כוונת רבינו, שכן בשש שעות אחרונות של לילה ודאי היתה מנשבת רוח צפונית (כמבואר בגמ' שרוח זו הייתה מנשבת ומנגנת בכנור של דוד המלך ע"ה בחצות הלילה), וכן ודאי שלדעת רבינו בשש שעות ראשונות של היום הייתה מנשבת רוח מזרחית (שהרי בזה לא העיר על רש"י), ואם כן על כרחך שסובר רבינו שיש להחליף את רוח מערבית ודרומית זו בזו. וכן כתב רבינו בפירושו לזוהר (ג קנו ע"ב ד"ה ת"ח): "שארבע רוחות מנשבות בארבע עתות הנ"ל: רוח מזרח ומערב ביום, ורוח דרום וצפון בלילה, כמו שכתוב בזוהר חדש בראשית יג-יד. ואמר שם: ת"ר כשמתחיל רוח צפון לנשב כל השמים וכל הרקיעין וחיות הקודש והאופנים וכל צבא השמים כולם מזדעזעים ומתחלחלים ופוצחים רנה ושבח למי שאמר והיה העולם כו' וזה בחצות הלילה והוא כי רוח צפון

10. הנה בב"ב (שם) לא כתוב במפורש סדר הרוחות, אלא מבואר רק שארבע רוחות מנשבות בכל יום, ורש"י פירש מדעתו את סדרם. ובספר ברכת שמעון כתב שאפשר לומר שרש"י למד כן מהדרשה שמובאת שם בב"ב: "אמר רב יהודה, מאי דכתיב יערוף כמטר לקחי - זו רוח מערבית, שבאה מערפו של עולם. תזל כטל אמרתי - זו רוח צפונית, שמזלת את הזהב, וכן הוא אומר הזלים זהב מכיס. כשעירים עלי דשא - זו רוח מזרחית, שמסערת את כל העולם כשעיר. וכרביבים עלי עשב - זו רוח דרומית, שהיא מעלה רביבים ומגדלת עשבים". ואם נאמר שנקט רב יהודה כפי הסדר (והיינו מתחילת הלילה עד סוף היום) נמצא שנקט כפי הסדר שכתב רש"י.

11. ובספר ברית שלום על הפס' (קהלת א, ה-ו): "וְיָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ, וְאֵל מְקוֹמוֹ שׁוֹאֵף זֹרֵחַ הוּא שֵׁם: הוֹלֵךְ אֶל הָרוֹם וְסוֹבֵב אֶל צְפוֹן, סוֹבֵב סָבֵב הוֹלֵךְ הָרוֹחַ, וְעַל סְבִיבֹתָיו שָׁב הָרוֹחַ" כתב: "ולפי זה יתיישב המשך הפסוק בטוב טעם ודעת, אחר שהזכיר הילוך החמה וסיבובה כדכתיב הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב סובב, פני מזרח ומערב, נמצא כל שש שעות השמש מסבב והולך צד אחד מארבע רוחות העולם, על זה אמר הכתוב ועל סביבותיו של השמש שב הרוח, פירוש, שהרוח הולך ומנשב בכל שש שעות כדרך הילוך וסיבוב החמה, רצה לומר, כשהשמש במזרח, אז אף הרוח מנשב ממזרח, וכן כשהשמש בדרום גם

אור אליהו

לדבר מצוה¹⁵ ואפילו בשבת". ומבואר לפי גירסא זו שההדרכה לרוץ, וכן ההיתר לרוץ בשבת, שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה ישאג וגו', אנא נמי רהיטנא". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'¹³. ולפי גירסא זו מבואר שההדרכה לרוץ, וכן ההיתר לרוץ בשבת, הוא רק לדבר הלכה.

אמנם גירסת הרי"ף (ברכות ג ע"ב, שבת מג ע"ב) והרא"ש (ברכות א, ז) ¹⁴ היא: "לעולם ירוץ אדם

דשמענא להא דרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה ואפילו בשבת, שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה ישאג וגו', אנא נמי רהיטנא". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'¹³. ולפי גירסא זו מבואר שההדרכה לרוץ, וכן ההיתר לרוץ בשבת, הוא רק לדבר הלכה.

אמנם גירסת הרי"ף (ברכות ג ע"ב, שבת מג ע"ב) והרא"ש (ברכות א, ז) ¹⁴ היא: "לעולם ירוץ אדם

ממונה על השיר, ובלילה שירו עמי שיר דלויים. וזה שכתוב כנור תלוי למעלה כו' וכמ"ש רש"י שם (ושם העיר המו"ל שאולי צ"ל 'ודלא כמ"ש רש"י), וכמ"ש בזוהר חדש. ותיקון האבות ודוד להיפך: אברהם ויצחק ביום ויעקב ודוד בלילה". הנה מה שכתב שבאבות הוא להיפך, היינו משום שאברהם הוא במידת החסד כנגד רוח דרום, ויצחק הוא מידת הגבורה כנגד רוח צפון. ויעקב מידת התפארת כנגד רוח מזרח ודוד מידת המלכות כנגד רוח מערב. ואם כן, לפי סדר האבות ודוד הוא: דרום, צפון, מזרח ומערב. ואילו לפי סדר הרוחות הוא: מזרח מערב, דרום וצפון. ומה שכתב שרוח צפון ממונה על השיר, כי צפון הוא כנגד מידת הגבורה, וידוע שהלויים הם ממידת הגבורה (כמבואר בזוה"ק בראשית השמטות רסו ע"ב: "ותקינו זמירות דאינון שיר דלויים אבתריהו מסטרא דגבורה"), ולכן רוח צפונית היא זו שהייתה מנשבת והוסיפו בהערת המו"ל שכדברי רבינו מבואר בזוהר חדש פרשת בראשית (ב ע"א) וז"ל הזוה"ק: "רוח מערב מנשבת מחצי היום עד הלילה". ובהגהות מלא הרועים הפנה לזוהר תרומה (קעג ע"ב) וז"ל הזוהר: "אי הכי הא בסטרא דדרום דאיהו ימינא אמאי משטטי אינון זינין בישין, בריש ליליא דקא שלטא רוח דרום". ובספרו קהלת יעקב (ערך רוחות) כתב לתרץ דברי רש"י שמה שכתוב בריש ליליא: "היינו אחר חצות יום, שאז מתחיל מדת לילה, כמו שכתוב אוי לנו כי פנה יום כי ינטו צללי ערב, דהיינו תכף אחר חצות יום מתחילין

הדינין לשוטט בעולם ואקרי לילה, ועל כן אקרי אז ערב". אמנם בזוהר חדש (כג ע"א) קשה לפרש כן: "רוח דרום מנשבת מרישא דליליא עד פלגות ליליא כו' ותאנא בההוא זמנא דיינין לחייביא כנורא דגיהנם, וכל עלמא שכבין והוויים בשינתא ולית מאן דמצלי עליהון". ומבואר שהכוונה תחילת הלילה ממש ולא חצות היום, שכן אז אין בני אדם שוכבים בשנתם ודו"ק.

13. וכן גרסו: הבה"ג (סימן ז הלכות שבת פרק כג, אמנם בבה"ג כת"י רומי גרס "מצוה", ראה עמוד 92 ובהערה לה שם), ספר העיתים (קצח), ראב"ן (ברכות קכט), סמ"ג (עשין יב), רבי מתתיהו היצהרי (אבות ו, ג) ועוד.

14. אמנם הרא"ש בשבת (טו, ב) כתב כגירסא שלפנינו (וכמו שהעיר המעדני מלך).

15. וכן הגירסא במדרש תנחומא (בראשית ב), שאילתות (בראשית א), ספר האורה (א, נה), מסילת ישרים (פרק ז) ועוד (עיין הערה הבאה). וכן הוא בכתבי היד: קטעי גניזה ניו יורק ENA 2068/7-8, קטעי גניזה קמברידג' T-S AS 78.226, קטעי גניזה ניו יורק ENA 3652/7.

16. וכן פסק הרמב"ם (שבת כד, ה), וכן פסק השו"ע (צ, יב): "מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת, וכן לכל דבר מצוה, אפילו בשבת". וכן כתב גם בהלכות שבת (שא, א): "אין לרוץ בשבת אלא אם כן הוא לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת או כיוצא בו". וכתב שם רבינו בביאורו: "לדבר מצוה - כן היא גירסת הרי"ף ורא"ש שם לעולם כו' לדבר מצוה".

17. וכעין זה כתב באמרי נועם: "קשה למה לא

ח ע"א

[א] גמ' מאי דכתיב ואני - גי' רי"ף ורא"ש אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר ואני.

אור אליהו

[א] בגמ': "אמר ליה רבי יצחק לרב נחמן, מאי טעמא לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי. אמר ליה לא יכילנא. אמר ליה, לכנפי למר עשרה וליצלי. אמר ליה טריחא לי מלתא. ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא, בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודעיה למר. אמר ליה, מאי כולי האי. אמר ליה, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מאי דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין". כך היא הגירסא

שלפנינו בגמ'. ולפי גירסא זו לא נזכר מניין שיש מעלה להתפלל בבית הכנסת. אלא מהפסוק נלמד רק המעלה להתפלל בשעה שהצבור מתפללים¹⁸. אמנם גירסת הרי"ף (ד ע"א) ורא"ש (א, ז) היא: "ואמר ר' יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא¹⁹, אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין". ולגירסא זו מבואר שיש מעלה להתפלל בבית

הליכה שייכת גם לגבי דבר הלכה, וכמו שכתוב (מגילה כח ע"ב): "תנא דבי אליהו, כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן עולם הבא, שנאמר הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות". אמנם הוא רק רמז, שכן פשט הפס' שם "הליכות" הוא לא מלשון הליכה, אלא מלשון הנהגה, כמו שכתב רש"י (חבקות ג, ו): "הליכות עולם לו - הראה להם שכל מהלכו של עולם שלו הוא". וכן הוא במלבי"ם (שם): "כי אז יראו כולם כי הליכות עולם לו, שהנהגת העולם ותהלוכותיו מיוחסת לה' בעצמו ואל השגחתו הפרטיית, לא אל כוכבי השמים וכסיליהם".

18. ולפי גירסא זו מה ששאל רב נחמן את רב יצחק "מאי כולי האי" הוא על מה שאמר לו בסוף: "ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודעיה למר". וכוונתו בזה לשאול, היכן מצאנו שיש מעלה להתפלל בזמן שהצבור מתפללים, גם כאשר מתפלל ביחיד.

19. ובגירסא שלפנינו בגמ' הוא בשם רשב"י כנ"ל, ומהטור משמע שרבי יוחנן הוא בעל השמועה, ולא אמר אותה בשם מישוהו (ויתכן שכיון שיש בזה שתי גירסאות, השמיט הטור בשם מי אמר רבי יוחנן שמועה זו).

דייק מפסוק הקודם שהוא 'ונדעה נרדפה לדעת את ה', ומכח זה גורסין הרי"ף והרא"ש ז"ל לדבר מצוה, דזה לא מוכח מפסוק ראשון אלא דבר הלכה שהוא מרומז בלדעת את ה'. והוסיף שם: "אבל אמר הגאון שאין צריך לכל זה. ומה שמביא פסוק אחר, משום דמפסוק ראשון לא מוכח דאפילו בשבת מצוה למירהט, ולכך מביא דוקא האי קרא דמוכח מיניה דאפילו בשבת, דכמו שמותר לברוח מן הארי אפילו בשבת מפני שהוא סכנה, כן מותר לברוח מן היצר הרע ולילך אחרי ה' אפילו בשבת (פירוש שהיזה"ר נקרא אריה, ובהולך אחרי ה' בורח מן היצה"ר וכמו שכתוב בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין)".

אמנם המעדני מלך (ברכות שם) דייק מדברי הגמ' כגירסא שלפנינו: "וגירסא זו נראית יותר, דמתיישב אמאי לא מייתי מקרא ד'ונדעה נרדפה' הכתוב קודם להך קרא ד'אחרי ה', וגם בזה הפסוק ד'אחרי' לא מפורש היטב לשון רדיפה אלא יחרדו, ואינו מבורר כל כך. ואי גרסינן לדבר הלכה אתיא שפיר, דלא מצי מייתי מ'ונדעה נרדפה', משום דאין לפרשו על הרצים לדבר הלכה, שהרי אין כולם יודעים, דמשום הכי אמר אגרא דפרקא ריהטא כדפרש"י".

עוד אפשר להוסיף לטעם הגירסא שלפנינו, שלשון

יג ע"ב

[א] רש"י ד"ה ובלבד כו' בחטף בלא - תו"מ.

אור אליהו

הכנסת²⁰, אמנם גם זאת באופן שהציבור [א] בגמ': "תניא סומכוס אומר, כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו. אמר רב מתפללים שם²¹."

רבינו, אלא הכי פירושו בבית הכנסת עם הציבור, אבל בלא ציבור לא שאני לן בין בית הכנסת לבית אחר". וכן כתב הב"י בדעת הטור: "ומשמע מדבריו שאם אינו מתפלל עם הציבור לא שאני לן בין מתפלל בבית הכנסת למתפלל בבית אחר".

כתב השו"ע (ז, ט): "ישתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם הציבור". ומבואר מזה שיש מעלה להתפלל בבית הכנסת ועם הציבור דוקא. וכתב רבינו בביאורו: "ישתדל כו' - טור לא יתפלל אלא בבית הכנסת עם הציבור, דאמר רבי יוחנן אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, פירוש עם הציבור. והוא כגירסת הרי"ף והרא"ש שם ח' א', דאמר רבי יוחנן אין תפלתו כו' שנא' ואני תפלתי כו' אימת עת רצון כו'".

והנה באותו סעיף כתב עוד השו"ע: "וכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור והוא מתפלל ביחיד, אעפ"כ יתפלל בבית הכנסת". ומבואר מזה שיש מעלה להתפלל בבית הכנסת גם כשלא מתפלל בציבור. ועל זה כתב רבינו בביאורו: "כן אם נאנס כו' - שם ר' א' תניא אבא בנימין כו'". והיינו ששם נזכר מעלת התפילה בבית הכנסת מצד קדושת המקום ולא הוזכר ענין התפילה בציבור: "תניא אבא בנימין אומר אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה" (אבל בגמ' בסוגיין, לגירסת הרי"ף והרא"ש, נזכר מעלת בית הכנסת יחד עם מעלת התפילה בציבור כנ"ל), והיינו כדעת רבינו יונה שהביא הב"י (אחר שביאר את דעת הטור כנ"ל): "אבל ה"ר יונה (ד ע"א ד"ה אימתי) כתב בשם הגאונים, שאפילו כשאין הציבור מתפללין יש לו לאדם להתפלל בבית הכנסת, מפני שהוא קבוע ומיוחד לתפילת ציבור".

20. ולפי גירסא זו מה ששאל רב נחמן את רב יצחק "מאי כולי האי" הוא על מה שאמר לו בתחילה "מאי טעמא לא אתי מר לבי כנישתא לצלווי". אמנם לכאורה לפי גירסא זו אין מקור שיש מעלה להתפלל בזמן שהציבור מתפללים גם כאשר מתפלל ביחיד. וכתב בברכת אליהו (ז הערה 5) שאפשר לומר שכיון שמעלת בית הכנסת נובעת ממה שהציבור מתפללים בו, אם כן יש חשיבות גם לזמן שהציבור מתפלל בו (וכתב שכע"ז כתב בפרישה סק"ד ע"ש). עוד כתב שיתכן לומר שהרי"ף לא גרס כלל את המעשה הזה של רב נחמן ורב יצחק (שבאמת לא הביאו). וכן משמע מרבינו יונה (ד ע"א) שהביא את הדין, שמי שלא יכול לבוא לבית הכנסת יתפלל בשעה שהציבור מתפללים, בשם הגאונים, ואם היה גורס את המעשה הנ"ל היה להביא כן מגמ' מפורשת.

21. שהרי גם לגירסא זו מסיימת הגמ': "אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין". כתב הטור (ז): "לא יתפלל אדם אלא בבית הכנסת עם הציבור, דאמר רבי יוחנן אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, פירוש, עם הציבור". והנה על מה שהוסיף הטור "פירוש עם הציבור" כתב הב"י: "נראה דלפי דרבינו היה גורס בדר' יוחנן אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר ואני תפלתי וכו' וכך היא גירסת הרי"ף (ד ע"א) והרא"ש (א, ז), ואיכא לפרש דאפילו אינו מתפלל עם הציבור יתפלל בבית הכנסת, דכיון שהוא מיוחד לתפילת ציבור ובשעה שהציבור מתפללין בבית הכנסת התפילה נשמעת, כדילפינן מואני תפלתי וכו' לפיכך אין תפלתו של אדם נשמעת כשאינו מתפלל עם הציבור אלא בבית הכנסת, וכן כתב ה"ר יונה על שם הגאונים ומביאו ב"י, והא ליתא לדעת